
Језик данас

НОВА СЕРИЈА

ГЛАСИЛО МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КУЛТУРУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ РЕЧИ

Драгољуб Пејировић

ДВЕ ЛЕКСИЧКЕ БЕЛЕШКЕ

1. Протестант

Ова је реч занимљива, пре свега, по томе што се у српском једнотомнику уз њу бележе два значења (1. ‘припадник протестантизма’; 2. ‘онај који протестује, изражава протест’), од којих се оно прво мора сматрати регуларним, а оно друго дошло с демократским променама као назнака могућности да се против нечега може и протестовати, за разлику од оних времена када су се такви скупови одржавали као „знак подршке дубоко промишљеним одлукама мудрога руководства”.

Будући да су сви религијски системи лексички једнозначни (ако нису – нису ни системи), тј. да се ни уз један од њих не може појавити „друго значење” (уп. *хришћанство*, *кајџолицизам*, *кајџоличанство*, *јравославље*, *ислам*, *будизам*),¹ логично је да се двозначност мора уклонити и у случају када се ради о протестантима. За значење ‘учесник протеста’, наиме, мора се „пронаћи”, тј. „извести”, *друга реч* будући да ње нема у актуелном корпусу српског језика (да је има, вероватно би већ била пронађена). Мислим да би таква реч могла бити *јројесѣиник*, а изводила би се од придева *јројесѣини* (*јројесѣини* скуп, *јројесѣина* шетња, *јројесѣино* окупљање). По томе образцу изведене су и именице *бесавесник*, *бесвесник*, *бесловесник*, *весник*, *корисник*, *намесник*, *учесник*, а једина разлика међу њима тицала би се упрошћавања консонантске [стн] групе у домаћим речима и њенога чувања у

¹ Од тога не може бити изузетак ни „реформација” (уп. „реформатска црква”), што се у српском речнику представља као „верски и социјално-политички покрет у XVI веку” коме је био циљ „преуређење католичке цркве, ограничење папске власти и враћање првобитној хришћанској науци”.

КОЈИ ГЛАГОЛИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ДУПЛО ВИДЕ?

Према граматикама српског језика, првенствено школске намене, глаголи се према трајању или виду деле најпре на две групе: несвршене (имперфективне) и свршене (перфективне). Поједностављено, школски речено, првима се означава (неограничено) трајање, као: *џрмејџи, љричајџи, седејџи, чијџајџи, радијџи, љоиџравајџи се, луйкајџи* итд., док се другима означава ограничени, извршени тренутак радње, стања или збивања, као: *заџрмејџи, исџричајџи, љреседејџи, урадијџи, љоиџрајџи се, луйџијџи* итд.

Пошто је вид стално обележје сваког глагола у српском језику, тј. сваки глагол у српском језику је или свршеног или несвршеног вида, срећна околност, макар при пропитивању, јесте чињеница да постоје двовидски глаголи. Како им само име каже, то су они глаголи који могу имати оба вида, тј. они глаголи који могу бити и свршени (перфективни) и несвршени (имперфективни). Наравно, употребљени у одређеном примеру, они су или једног или другог вида.

Глаголи према виду	
несвршени (имперфективни)	свршени (перфективни)
двовидски џлаџоли	

Као мала помоћ при одређењу глаголског вида, могу нам послужити следећи тестови. Наиме, уз глаголе попут *љочейџи, сџајџи* (у значењу ‘почети’), *насџавијџи, љресџајџи* увек се употребљава глагол несвршеног вида: Иако је *љочела љадајџи* киша и *сџала* јако *љдарајџи* о прозоре, ми *смо насџавили џледајџи* филм.

С друге стране, у временским реченицама у које се уводи везником *чим* може се употребити само презент свршених глагола: *Чим џаврџиџи* домаћи, трчим на улицу; Јавићу ти се *чим сазнам* резултате и сл.

Дакле, двовидски глаголи би били они који би се могли употребити и у реченицама првог и у реченицама другог типа. Таквих глагола у српском језику није мали број. Кад бисмо их пребројали у речницима, сакупили бисмо неколико хиљада оваквих речи. Прецизан податак о њиховом броју онемогућава нам чињеница што, поред неколико стотина глагола домаћег порекла, глаголи који улазе из страних језика у српски језик углавном су двовидски. Тако, с једне стране, имамо затворен систем двовидских глагола са основама домаћег порекла и отворен систем глагола са основама страног порекла.

Када је реч о глаголима са основама домаћег порекла, треба напоменути да су обично вишезначни, а ретко је да они као свршени и несвршени могу да се употребе у свим својим значењима. Тако су, рецимо, глаголи *видеџи* и *чуџи* двовидски у већини својих значења, нпр.:

значење	<i>видеџи</i>	<i>чуџи</i>
‘примити, примати на-дражаје чулом слуха, односно чулом вида’	Чим <i>видим</i> (= <i>угледам</i> , <i>свр.</i>) шкорпију, препаднем се.	Чим <i>чујем</i> (= <i>зачујем</i> , <i>свр.</i>) звоно, одмах се пренем.
	Док год је <i>види</i> (= <i>гледа</i> , <i>оџажа</i> , <i>несвр.</i>), не помера се с прозора.	Стојећи уз врата, <i>чула је</i> (= <i>слушала је</i> , <i>несвр.</i>) шта се у суседној соби прича.
‘созна(ва)ти, схватати, схватити’	Зар не <i>видиџе</i> (= <i>схваиџе</i> , <i>несвр.</i>) да морам то да урадим.	Почела је да <i>чује</i> (= <i>сазнаје</i> , <i>несвр.</i>) шта о њима стварно мисле.
	<i>Видео је</i> (= <i>схваиџио је</i> , <i>свр.</i>) да не вреди да се свађа.	Пошто <i>чују</i> (= <i>сазнају</i> , <i>свр.</i>) вест, обавештавају друге.

Међутим, када значе да неко поседује чуло вида или слуха (као особину) и у другим значењима која упућују на то да се неко налази у неком стању, наведени глаголи могу бити само несвршеног вида:

значење	<i>видеџи</i>	<i>чуџи</i>
‘имати чуло вида или слуха’	Не мораш да увећава ^ш слова, сасвим добро <i>видим</i> .	Уши имају, а <i>не чују</i> .

Навешћемо табелу (према наставцима за грађење речи) са неким глаголима од домаћих основа који могу бити двовидски барем у једном од својих значења:

неизведени	<i>биџи</i> (<i>биџем</i>), <i>биџи</i> (<i>бџем</i>), <i>вџаџи</i> , <i>вџд(ј)еџи</i> , <i>џађаџи</i> , <i>даџи</i> , <i>д(ј)џнуџи</i> , <i>д(ј)џ(с)џи</i> , <i>заџид(ј)еџи</i> , <i>зџаџи</i> , <i>џмаџи</i> , <i>каџаџи</i> , <i>меџаџи</i> , <i>мџи</i> , <i>џисаџи</i> (<i>се</i>), <i>џиџаџи</i> (<i>се</i>), <i>џиџи</i> , <i>џлинуџи</i> , <i>џраџиџи</i> , <i>џрџиџи</i> , <i>џуџаџи</i> , <i>разџм(ј)еџи</i> , <i>рџдиџи</i> , <i>рџчаџи</i> , <i>сџидеџи се</i> , <i>сџиџаџи</i> , <i>снџиџи</i> , <i>сџраџаџи</i> , <i>џраџиџи</i> , <i>џуџиџи</i> , <i>џуџи/џуџи</i> , <i>џм(ј)еџи</i> , <i>чесџиџаџи</i> , <i>чуџи</i>
-аџи	<i>браџаџи</i> , <i>брџаџи</i> , <i>вџераџи</i> , <i>вџаџаџи</i> , <i>џлаџаџи</i> , <i>десеџиџаџи</i> , <i>живоџиџаџи</i> , <i>знџменаџи/знамџенаџи</i> , <i>клаџаџи</i> , <i>лиџиџаџи</i> , <i>љуџкаџи</i> , <i>маџиџаџи/маџиџаџи</i> , <i>оруџаџи</i> , <i>реџаџи</i> , <i>сџреџаџи</i> , <i>џжџинаџи</i> , <i>џвеџаџи</i> , <i>џ(ј)елиџаџи</i> , <i>џ(ј)елџоваџи</i> (<i>се</i>)

-ићи/-чићи	баџићинићи, брајичићи, брајичићи, ђлавичићи (се), ђоднићи, ђуџићи, данићи, дарићи, д(ј)еверићи/д(ј)еве́рићи, жа́лићи се, же́нићи (се), ка́знићи, кла́дићи се, ко́йлићи, кра́лићи се, крочићи, крсићи, но́ћићи, ожи́љачићи, о́жжљичићи, око́лицићи, о́крајчићи, о́лучићи, ро́чићи, се́стиримићи, слобо́дићи, си́рвићи, су́дићи, у́зрочићи, ча́сићи
-нући	бле́днући/бље́днући, жо́ракнући, жу́йнући, зре́нући, мр́знући, мр́кнући, иа́хнући, ии́рнући, ср́нући
-оваћи	бо́жићоваћи, ђо́диноваћи, дано́ваћи, даро́ваћи, де́вешковаћи, де́сейковаћи, до́ручковаћи, жр́ићоваћи/жр́ићоваћи, за́в(ј)еи́оваћи, зло́чештоваћи, зна́меноваћи, и́меноваћи, ка́меноваћи, ли́коваћи, на́йредоваћи, о́б(ј)едоваћи, о́бликоваћи, о́броковаћи, о́йеи́оваћи, и́ролеи́оваћи/и́рољеи́оваћи, и́ро́роковаћи, и́рсие́новаћи, са́в(ј)еи́оваћи, у́зроковаћи, у́скрсоваћи, и́и́еи́оваћи, о́чишоваћи префиксално-суфиксални: о́бразоваћи, о́дликоваћи, и́овиноваћи се, и́ошидоваћи/и́дишоваћи, у́чешивоваћи
-осаћи	џле́ђосаћи, џлу́восаћи, жи́џосаћи
-еваћи	захи́еваћи, ле́ваћи
-араћи	иушкáraћи
-каћи	ма́њкаћи
са префиксима	безору́жаћи, засво́дићи, надозíдаћи, надсво́дићи, наобла́чићи, ои́лакаћи, и́оходићи, и́режва́каћи, и́роходићи, садр́жаћи, си́лакаћи, уи́ливаћи, у́сиадаћи (се), у́си́саћи, у́си́и́аћи, у́си́рди́њаћи се
сложенице	бла́года́рићи, злоси́а́вићи

Највећи удео у двовидским глаголима имају, свакако, глаголи са основама страног порекла са наставцима *-исаћи*, *-ираћи* и *-оваћи*. Ови глаголи су новијег постања, једнозначни су у највећем броју случајева и често припадају језику одређене струке. Први наставак, *-исаћи*, пореклом је из грчког језика, а у српски језик дошао је са позајмљеницама из овог језика још у XII веку и ширио се од истока српске језичке територије. Од XVII до XIX века он се спајао са основама из турског језика: *кидисаћи*, *рендисаћи*. У XX веку *-исаћи* се јавља и у „тзв. европским глаголима”. Наставак *-ираћи* је латинског порекла, а у српски језик ушао је у XVII веку посредством немачког језика. Проширени наставак *-изираћи* настао је од грчког *-izo*, односно преко француског *-iser*, односно немачког *-isieren*. Почев од XIX века, учесталост

употребе наставка *-ирайи*, *-изирайи* расте и врхунац достиже у XX веку. Наставак *-овайи* је домаћег порекла и најзаступљенији је и код двовидских глагола домаћег порекла, тако да је могућност изражавања оба вида уочљива и при прилагођавању речи страног порекла овим наставком. Ова три наставка су била у односима конкуренције: *моделовайи* : *моделираји*, *неуи́трализовайи* : *неуи́тралисаји* : *неуи́трализираји*, *сублимираји* : *сублимисаји*, *и́телефонираји* : *и́телефонисаји* итд.

Што се тиче територијалне заступљености ових наставака, није одржива тврдња о томе да је наставак *-ирайи* искључиво у употреби на западу, а *-исаји* на истоку некадашње српскохрватске језичке територије. Употреба ових наставака је средином прошлог века била у превирању, али глаголи на *-ирайи* свакако припадају и данас српском књижевном језику. То показује и чињеница да често и немамо у употреби варијанту са другим наставком, као *квадрираји*, *маркираји*, *йаркираји*, *салуи́ираји*, *фризираји* и сл.

Иако за глаголе од основа страног порекла са наставцима *-ирайи*, *-исаји* и *-овайи* слови да су по правилу двовидски, могу се издвојити они који су само једног вида. Природа саме ситуације која се глаголом означава утиче на вид глагола. Несвршеног вида су следећи глаголи: *балансираји*, *вибрираји*, *џалойи́раји*, *дикйи́раји*, *луфйи́раји* (се), *маршйи́раји*, *йаки́и́зйи́раји*, *йиранжйи́раји*, *йирени́раји* (се), *фани́азйи́раји*; *фолйи́раји*, *йоџйи́раји*; *адвока́йи́саји*; *баџери́саји*; *карми́нисаји* (се), *мани́йу́лисаји*, *мајси́йорисаји*, *мане́врисаји*, *йуде́рисаји* (се), *ши́еку́лисаји*; *бо́ксоваји* (се), *йи́раки́и́коваји*, *речи́йоваји*, *флери́йоваји* итд. Глаголи страног порекла свршеног вида су много ређи. У такве глаголе би се могли убројати глаголи попут: *ајсолви́раји*, *ди́йломи́раји*, *доки́торйи́раји*, *колаби́раји*, *ликви́дираји*, *маџисйи́рираји*, *цлоџйи́раји* се. Ипак, у односу на прилив нових глагола из страних језика који су двовидски, тај број је занемарљив.

Када су посредни глаголи са основама страног порекла, често се по страни оставља чињеница да су у њиховом прилагођавању, осим поменута три наставка, учествовали и наставци *-аји* и *-ији*, а да су глаголи и у том случају били двовидски. Овакви глаголи углавном припадају покрајинским и застарелим речима. Уколико су се усталили, не осећају се као страни (*васйи́и́аји*, *малаксаји*, *йробаји*, *си́асаји* и сл.). Највише је таквих глагола из турског језика: *а́берийи* ‘јавити, јављати’, *баји́алийи* ‘оставити, остављати’, *беџени́йи*, *беџена́йи* ‘бегенисати’, *бурџйи́аји* ‘(про)бушити’, *ђони́йи* ‘наместити, намештати ђон’, *зџмбаји*, *зџмби́йи* ‘(из)бушити зумбом’, *калдрма́йи* ‘поплочити, поплочавати каменом, калдрмисати’, *кусу́раји се* ‘изравна(ва)ти се, обрачуна(ва)ти се’, *ни́щани́йи* ‘узети, узимати на нишан’, *йазари́йи* ‘(из)вршити пазар’, *йи́шма́ни́йи се* ‘покајати се’, *йи́рама́ни́йи* ‘(из)вршити трампу’, *фа́јди́йи* ‘бити од користи’, *ши́и́а́ри́йи* ‘доћи, долазити до шићара’.

Међутим, има их и из других језика: грчког (*крѝзмаѝи* ‘обавити, обављати обред помазања кризмом, миропомазати’, *лоџарѝиѝмаѝи* ‘израчуна(ва)ти логаритам’, *малàксаѝи* ‘(из)губити снагу’, *мађијаѝи* ‘опчинити, опчињава-ти мађијама’, *ѝаѝосаѝи* ‘(на)правити патос’), италијанског (*марèндаѝи* ‘ужинати’, *марѝнаѝи* ‘маринирати’, *ризикаѝи* ‘ризиковати’, *ѝара̀цаѝи* ‘по-плоча(ва)ти каменом’, *ѝкарѝиѝаѝи* ‘шкартирати’, *ѝиѝа̀мѝаѝи*), немачког (*бом-бàрдаѝи* ‘бомбардовати’, *визѝиѝаѝи* ‘посетити, посећивати’, *вàѝиѝи*, *фàѝиѝи* ‘недоста(ја)ти’), али и из енглеског (*кѝксаѝи* ‘промаши(ва)ти, киксирати’, *лòбаѝи* ‘лобирати’, *сѝа̀рѝиѝаѝи* ‘започети, започињати, стартовати’, *фѝлаѝи*/*фѝлаѝи* варв. ‘(по)грешити, промаши(ва)ти’) итд. Посведочени су и ретки случајеви адаптације глагола страног порекла као двовидских са наставком -аѝиѝи: *акламàваѝи*, *илудàваѝи се*, *конденсàваѝи*, -иѝаѝи само уз основу – узвик грчког порекла (*а)раѝиос*: *араѝиосѝѝаѝи се*, *раѝиосѝѝаѝи се*, и са на-ставком -осаѝиѝи: *дàнòдосаѝи*, *зѝмбосаѝи*, *крѝносаѝи (се)*, *мѝросаѝи*, *ѝиѝкосаѝи*.

- ‘узети, узимати неки оброк’: *ручایی, вечерایی, доручковایی, ужинаایی, јесїи, їиїи*, те глаголи страног порекла: *марендаїи, ловраїи, фруциїу-коваїи* итд.
- ‘узети, узимати некога за сродника’: *браїиїи, браїиимїи, кумиїи, девериїи* итд.
- ‘ступати/ступити у брак’: *везаїи се, венчаїи (се), жениїи, їпросиїи, їрсїеноваїи* итд.
- ‘провести, проводити неко време, празник’: *їодинаїи, зимоваїи, леїо-ваїи, дановаїи; божићеваїи, ускрсоваїи* итд.
- ‘добити, добијати неки део (када је реч о биљкама)’: *їлавичиїи, лисїаїи, родиїи* и сл.
- ‘донети, доносити на свет младунче’: *близниїи, коїилиїи* итд.
- ‘ударати, ударити из неког оружја; бацати, бацити нешто на неки циљ, усмерено на неку мету; погодити, погађати на тај начин’: *биїи (бијем), їађаїи, їуцаїи, сїрељаїи, їуђи* итд.
- ‘дати, давати неки сигнал’: *звониїи, куцаїи, луїаїи* итд.